

Cele wykonywania kary pozbawienia wolności — kilka refleksji

GRAŻYNA B. SZCZYGIEL

Katedra Prawa Karnego
Uniwersytet w Białymstoku

Kara pozbawienia wolności, jak żadna inna, zawiera wiele paradoksów. Zagościła w katalogu kar 19 kodeksów karnych jako efekt postępu i łagodzenia obyczajów¹. Stawiając za cel poprawę skazanego, ingeruje najintensywniej — ze wszystkich środków reakcji na przestępstwo — w sferę praw i wolności człowieka. Ponad 200 lat korzystania z usług tej kary dowodzi, że więzienie nie poprawia, nie czyni człowieka bardziej prospołecznym, niż był on, przekraczając jego mury, a wskazuje na rozliczne dysfunkcje izolacji: utratę poczucia odpowiedzialności, własnej wartości, degradację i depersonalizację, stygmatyzację, uczenie postaw konformistycznych, roszczeniowych lub bezradności, automatyzmu w postępowaniu. Największym „paradoksem penitencjarnym”, jak zauważa J. Śliwowski², jest „dążenie do poprawy skazanego przez odosobnienie od grona uczciwych ludzi, a pozostawienie w sytuacji zbliżającej przestępców do siebie”.

Kolejne systemy penitencjarne, nakierowane na poprawę skazanego i wykorzystujące rozwój psychologii, psychiatrii i pedagogiki, wprowadzały do więzień nowe metody postępowania ze skazanymi, lecz nie przynosiły one, i nie przynioszą, oczekiwanych rezultatów. Z badań wynika, iż powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności w różnych państwach naszego globu kształtuje się w granicach od 49% do 67%³. W naszym kraju w latach 2008–2015 udział recydywistów penitencjarnych w populacji odbywających karę pozbawie-

¹ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więziennictwa*, przeł. T. Komendant, Warszawa 1998, s. 276.

² J. Śliwowski, *Tendencje abolicjonistyczne i skrajnie krytyczne w penitencjarystyce*, [w:] *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. I, red. B. Hołyst, Warszawa 1984, s. 17.

³ B. Stańdo-Kawecka, *Ograniczanie recydywy w dyskusjach kryminalno-politycznych ostatniego stulecia*, [w:] *Pozbawienie wolności — funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński et al., Warszawa 2013, s. 1030–1031.

nia wolności kształtował się w przedziale 45–53%⁴. Nie traci więc na aktualności teza M. Foucaulta⁵, iż „Uwięzienie prowokuje recydywę; po wyjściu z więzienia jest więcej szans niż przedtem, by do niego powrócić”.

Mimo rozlicznych wad tej kary i nasilającej się krytyki oraz postulatów abolicjonistów odnośnie do rozwiązywania konfliktów będących następstwem przestępstwa bez angażowania wymiaru sprawiedliwości, lecz w społeczności lokalnej, żadne z państw naszego globu nie pokusiło się o wykreślenie tej kary z katalogu kar, chociaż podejmowano takie próby⁶. Zważywszy, iż trudno wskazać, kiedy kara pozbawienia wolności zniknie z katalogu kar, od wielu lat na kongresach poświęconych problematyce przestępczości postuluje się ograniczenie roli tej kary w systemie środków reakcji na przestępstwo. Efekt tych debat to wypracowanie — zarówno w płaszczyźnie uniwersalnej, jak i regionalnej — wspólnych zasad poszukiwania i stosowania alternatyw dla kary pozbawienia wolności. Należy tu wskazać przede wszystkim na Wzorcowe reguły minimum Narodów Zjednoczonych dotyczące środków alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności⁷, Europejskie reguły dotyczące sankcji i środków alternatywnych⁸, Rekomendację Komitetu Ministrów Rady Europy o usprawnieniu implementacji Europejskich reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych⁹. Z tych dokumentów i wielu innych rekomendacji jednoznacznie wynika, iż kara pozbawienia wolności powinna być stosowana wobec sprawców najcięższych przestępstw, stwarzających poważne zagrożenie dla społeczeństwa oraz tych, którzy dobrowolnie odmawiają poddania się karze pozbawienia wolności¹⁰.

Twórcy kodeksu karnego z 1997 r., kierując się zasadą *ultima ratio* kary pozbawienia wolności w przypadku drobnej i średniej przestępczości, stworzyli

⁴ MS CZSW Roczna informacja statystyczna, www.sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyki/statystyka-roczna/ (dostęp: 29.08.2016). Zob. także H. Machel, *Niektóre czynniki wzmacniające skuteczność poprawczą więzienia*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011, s. 170–171.

⁵ M. Foucault, *op. cit.*, s. 259.

⁶ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia penologii*, Warszawa 1977, s. 152–153.

⁷ Wzorcowe reguły minimum NZ dotyczące środków alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności (reguły tokijskie). Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego (45/110) przyjęta 14 grudnia 1990 r., „Archiwum Kryminologii” 20, 1994, s. 193–203.

⁸ Rekomendacja nr R(92)16 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Europejskie reguły dotyczące sankcji i środków alternatywnych przyjęte przez Komitet Ministrów dnia 19 października 1992 r. podczas 482. spotkania ministrów, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, s. 331–352.

⁹ Rekomendacja Rec(2000)22 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o usprawnieniu implementacji Europejskich Reguł reguły dotyczących sankcji i środków alternatywnych przyjęta przez Komitet Ministrów 29 listopada 2000 r. podczas 731. spotkania zastępców ministrów, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, s. 361–367.

¹⁰ Zob. więcej G.B. Szczygieł, *Środki alternatywne wobec kary pozbawienia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 33, 2014, s. 42–51 i literatura tam cytowana.

szerokie możliwości przy doborze reakcji prawnokarnej w przypadku tych przestępstw. Tak więc do zakładów karnych powinni trafiać przede wszystkim sprawcy czynów o wysokim stopniu społecznej szkodliwości. Zważywszy, iż ich pobyt w izolacji będzie trwał kilka czy nawet kilkanaście lat, aktualne pozostaje pytanie o cele wykonywania kary pozbawienia wolności.

Twórcy kodeksu karnego wykonawczego z 1997 r. nawiązali do podstawowych założeń więzienia prospołecznego, wypracowanych na forum międzynarodowym, a wyartykułowanych w Europejskich regułach więziennych z 1987 r.¹¹ Odrzucili, jak czytamy w uzasadnieniu do projektu kodeksu karnego wykonawczego¹², przymus resocjalizacji, wychodząc „z koncepcji poszanowania praw człowieka do decydowania o sobie oraz realistycznego uznania faktu, że efektywne jest zwłaszcza takie oddziaływanie na dorosłego człowieka, które sam zaakceptuje i jako jego podmiot nawiąże współdziałanie z wychowawcami, nauczycielami, terapeutami itp.”.

Zgodnie z art. 67 § 1 k.k.w.:

wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa.

Tak określony cel wykonywania kary pozbawienia wolności pozostaje w zgodności zarówno z wypracowaną na forum międzynarodowym nową wersją Wzorcowych reguł minimalnych ONZ dotyczących postępowania z więźniami z 2015 r.¹³, jak i z Europejskimi regułami więziennymi z 2006 r.¹⁴ Z obu dokumentów jednoznacznie wynika, że celem kary jest przede wszystkim ochrona społeczeństwa przed przestępczością i zmniejszenie przypadków recydywy. Zdaniem twórców obu dokumentów pobyt w zakładzie karnym powinien zostać wykorzystany na wywołanie w skazanym woli prowadzenia po zwolnieniu życia zgodnego z prawem. W tym celu należy zorganizować życie w więzieniu, tak dalece jak to możli-

¹¹ Zalecenie nr R(87)3 Komitetu Ministrów do państw członkowskich w sprawie Europejskich Reguł Więziennych przyjęte w dniu 12 lutego 1987 r. na 404 posiedzeniu wiceministrów. Zob. więcej D. Gajdus, B. Gronowska, *Europejskie standardy traktowania więźniów rekonstrukcja standardów oraz ich znaczenie dla polskiego prawa i praktyki penitencjarnej*. Zarys wykładu, Toruń 1998.

¹² *Uzasadnienie rządowego projektu nowego kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego, Kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1998, s. 546.

¹³ Rezolucja Standardy ONZ minimum traktowania więźniów, tzw. reguły Nelsona Mandeli przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne NZ dnia 7 października 2015 r., www.rpo.pl/pl/content/reguly-nelspa-mandeli (dostęp 22.08.2016).

¹⁴ Rekomendacja Rec (2006)2 KM dla państw członkowskich RE Europejskie Reguły Więziennicze przyjęta w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952. posiedzeniu delegatów, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, s. 33–69.

we, aby odpowiadało pozytywnym warunkom życia w społeczeństwie i ułatwiało osobom pozbawionym wolności społeczną reintegrację, a więc minimalizowało szkodliwe skutki uwięzienia oraz różnice pomiędzy życiem w więzieniu a życiem na wolności, które zmniejszają szacunek skazanego do siebie lub poczucie własnej odpowiedzialności. To więzień powinien mieć wpływ na swój los i tym samym ponosić odpowiedzialność za swoje wybory, bo przecież życie poza murami więzienia to ciągle dokonywanie wyborów, a także ponoszenie za nie odpowiedzialności.

Trafnie zauważa J. Utrat-Milecki¹⁵, że „Program minimum współczesnej penitencjarystyki zakłada, że człowiek nie powinien wyjść z zakładu karnego gorszy pod względem psychofizycznym, moralnym i kompetencji społecznych, zawodowych, niż do niego trafił”.

Wracając do art. 67 k.k.w., godzi się zauważyć, iż ustawodawca zrezygnował z posłużenia się pojęciem „resocjalizacja”, a — jak można wnosić z uzasadnienia¹⁶ — podyktowane to było faktem, iż „wyniki licznych badań naukowych oraz analizy statystyk recydywy dowiodły, że efekty podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych nie odpowiadają oczekiwaniom”. Ustawodawca nie był jednak konsekwentny, gdyż w przywołanym uzasadnieniu czytamy, że oddziaływanie resocjalizacyjne stosowane wobec skazanego powinno stać się jego uprawnieniem lub ofertą ze strony organu wykonującego karę, z której nie musi skorzystać. W kilku przepisach kodeksu karnego wykonawczego, dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności, posłużono tym pojęciem¹⁷. Tytułem przykładu należy wskazać na art. 76 § 1 pkt 4 k.k.w., z którego wynika, iż komisja penitencjarna dokonuje ocen okresowych postępów skazanego w resocjalizacji, a więc ocenia wszystkich skazanych. Tak więc powstaje pewien dysonans. Ocenia coś, czego nie ma. A gdy zgodnie z uzasadnieniem przyjmujemy, iż resocjalizacja z obowiązku staje się prawem skazanego, to oceny powinny dotyczyć tylko tych skazanych, którzy zdecydują się na korzystanie z tego prawa.

Oczekiwania związane z wykonywaniem kary pozbawienia wolności, zgodnie z art. 67 § 1 k.k.w., to poprawa skazanego. Program minimum to poprawa jurydyczna, a więc taka zmiana osobowości, która prowadzi do powstrzymania się od popełniania przestępstw po opuszczeniu więzienia. W programie maksimum spodziewany efekt to poprawa moralna więźnia, więc zmiana osobowości, która nastąpi wówczas, gdy po autorefleksji dotychczasowego postępowania uzna on,

¹⁵ J. Utrat-Milecki, *Doktrynalne i normatywne źródła kryzysu więziennictwa*, [w:] *Reformy prawa karnego. W stronę spójności i skuteczności*, red. J. Utrat-Milecki, Warszawa 2013, s. 62.

¹⁶ *Uzasadnienie rządowego projektu...*, s. 544–545.

¹⁷ Zob. art. 78 § 2 k.k.w., w którym jest mowa o realizowaniu pracy resocjalizacyjnej, a w art. 86 § 1 k.k.w. o szczególnych względach resocjalizacyjnych. Z ustawy o Służbie Więziennej (art. 2.2) wynika, że do podstawowych zadań Służby Więziennej należy prowadzenie oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych wobec skazanych. W rozporządzeniu MS w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. 2013, p. 1067) jest mowa o programach resocjalizacyjnych (§ 2.4.)

iż należy przestrzegać nie tylko norm prawnych, lecz także norm etycznych i moralnych, istotnych w życiu społecznym¹⁸. Dostrzeże, że można realizować swoje plany, zaspokajając potrzeby, respektując prawa innych osób.

Pomiędzy poprawą jurydyczną wyrażającą się w braku powrotu do przestępstwa, a poprawą moralną, zmierzającą do gruntownej przemiany osobowości skazanego, istnieć może oczywiście wiele szczebli pośrednich, które w kategoriach socjologicznych stanowią będąc różne odmiany konformizmu¹⁹.

Adresatem art. 67 k.k.w. są organy wykonujące karę pozbawienia wolności²⁰. Z określonego w tym przepisie celu wykonywania kary pozbawienia wolności wynika dla administracji zakładu karnego obowiązek zaoferowania skazanemu określonych programów i zajęć, które pomogą mu w zmianie postaw z aspołecznych na prospołeczne, nabyciu umiejętności pełnienia ról społecznych, nauczania się odpowiedzialności. Przygotowanie programów to nie jedyne zadanie administracji zakładu karnego. Nie mniej istotne, i z całą pewnością trudniejsze ze względu na specyfikę izolacji penitencjarnej, jest przekonanie skazanego do korzystania z oferowanych programów do pracy nad sobą²¹; umiejętne wskazanie, że umiejętności nabyte w zakładzie karnym mogą mu pomóc w społecznej readaptacji po opuszczeniu zakładu karnego.

¹⁸ Zob. więcej T. Kaczmarek, *Resocjalizacja sprawcy jako cel wymiaru oraz wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie...*, s. 87; T. Kalisz, *Kara pozbawienia wolności z perspektywy rozważań teleologicznych dotyczących wymiaru i wykonania kary*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie...*, s. 240; L. Bogunia, T. Kalisz, *W sprawie interpretacji art. 67 K.K.W. Rozważania o celach wykonywania kary pozbawienia wolności i kierunkach współczesnej polityki karne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 26, 2010, s. 127–128; T. Kalisz, A. Kwieciński, *Cele izolacji penitencjarnej w perspektywie odrzucenia idei resocjalizacji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 95, Wrocław 2013, s. 122; H. Machel, *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 21.

¹⁹ T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 88.

²⁰ S. Lelental, *Cel wykonywania kary pozbawienia wolności oraz warunki i środki jego realizacji w świetle art. 67 K.K.K.*, [w:] *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, red. V. Konarska-Wrzosek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010, s. 868. Zgodnie z rozporządzeniem MS z 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst jedn. Dz.U. 2013 poz. 1067) wychowawca realizuje obowiązki służbowe związane z prowadzeniem indywidualnego oddziaływania penitencjarnego wobec osadzonych należących do grup wychowawczych, a dyrektor zakładu karnego koordynuje (§ 3).

²¹ Zob. G.B. Szczygieł, *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 105; S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 238; *idem*, *Cel wykonywania kary pozbawienia wolności oraz warunki i środki jego realizacji w świetle art. 67 K.K.W.*, s. 868; T. Kalisz, *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 6, 2000, s. 221; H. Machel, *Polska praktyka penitencjarna a oczekiwania społeczne*, [w:] *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*, s. 882.

Ustawodawca, zgodnie z zasadą humanitaryzmu i poszanowania godności ludzkiej skazanego, która nie tylko została wyrażona w kodeksie karnym wykonawczym (art. 4 § 1 k.k.w.), lecz w Konstytucji RP (art. 41 ust. 4), uznaje prawo skazanego do swobodnego kształtowania swego postępowania, a więc pozostawia wybór co do korzystania z oferowanych programów. Pozostaje to w pełnej zgodności ze specyfiką natury ludzkiej. Człowiek aktywniej uczestniczy w tych formach oddziaływań, które akceptuje, niż w tych, które zostają mu narzucone. To skazany zadecyduje, czy czas pobytu w zakładzie karnym wykorzysta na uczenie się umiejętności korzystania ze swoich praw, respektując prawa innych. Oczywiście, nie można pominąć, jak zauważa T. Kaczmarek²², że wyrażona przez skazanego zgoda na korzystanie z przedstawionej oferty niekoniecznie musi oznaczać gotowość do korygowania swojej postawy i nastawienia do społecznego otoczenia, lecz może być wynikiem zwyczajnego wyrachowania, opartego na kalkulacji doraźnych korzyści. W wielu przypadkach skazany staje się „dobrym więźniem”, bo oczekuje, na wniosek administracji zakładu karnego, na warunkowe przedterminowe zwolnienie, przeniesienie z zakładu, na przykład zamkniętego, do półotwartego, co wiąże się ze zmianą stopnia swobody przy poruszaniu się po terenie zakładu karnego czy formą widzenia, oczekuje na przepustkę lub nagrodę w postaci zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego.

Co zakład karny oferuje skazanemu? Z art. 67 § 3 k.w. wynika, że w oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę — zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych — nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne. Są to środki oddziaływania o różnym charakterze. Praca jest obowiązkiem skazanego (art. 116 pkt 4 k.k.w.), natomiast kształcenie i samokształcenie, korzystanie z zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych oraz utrzymywanie więzi z rodziną i innymi osobami bliskimi, a także komunikowanie się ze stowarzyszeniami, fundacjami i organizacjami, których celem jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych, są prawami skazanego (art. 102 pkt 2, 5, 6, 7 k.k.w.). Z rozporządzenia w sprawie sposobu prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych²³ wynika, że zakres oddziaływań penitencjarnych wobec skazanych zależy od systemu wykonywania kary pozbawienia wolności oraz od rodzaju i typu zakładu (§ 2.3). W przypadku skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania określone są w indywidualnym programie oddziaływania. W przywołanym rozporządzeniu wskazano także na programy resocjalizacyjne. Zgodnie z zarządzeniem Dyrektora Generalnego SW w sprawie

²² T. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 88.

²³ Rozporządzenie MS z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych. Tekst jedn. Dz.U. 2013 poz. 1067.

szczególonych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresu czynności funkcjonariuszy i pracowników oddziałów penitencjarnych, a także terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych²⁴ prowadzi się programy resocjalizacyjne w zakresie: przeciwdziałania agresji i przemocy, uzależnieniom oraz nadużywaniu alkoholu lub używaniu narkotyków, przeciwdziałania prokryminalnym postawom, aktywizacji zawodowej i promocji zatrudnienia, kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych, integracji rodzin, zapobiegania negatywnym skutkom izolacji, zwłaszcza wobec skazanych odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności. Prowadzi się także zajęcia kulturalno-oświatowe, w tym kształtujące postawy obywatelskie i patriotyczne, oraz zajęcia z zakresu wychowania fizycznego i sportu. Preferowani są skazani młodociani oraz uczestniczący w systemie programowanego oddziaływania, gdyż w przypadku tych skazanych programy i zajęcia powinny być prowadzone w szerokim zakresie i różnorodnych formach (§ 4).

To są założenia, lecz praktyka znacznie od nich odbiega. Powszechność zatrudnienia w sierpniu 2016 r. wynosiła 41,9%. Niespełna jedna piąta (19,1%) skazanych nie pracowała z powodu braku pracy. Godzi się jednak zauważyć, iż od stycznia 2016 r. nastąpił wzrost zatrudnienia skazanych z niespełna 36% do 41,9%²⁵. W przypadku nauczania (2014/2015) z 69 826 skazanych odbywających karę pozbawienia wolności objętych nauczaniem było 4413 skazanych, w tym 2232 kwalifikacyjnymi kursami zawodowymi²⁶. Tak mała liczba skazanych musi budzić niepokój, zważywszy, iż większość z nich nie ma wyuczonego zawodu.

Najwyższa Izba Kontroli badała realizację programów resocjalizacyjnych sprzyjających społecznej readaptacji skazanych. Z Raportu o readaptacji społecznej skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności²⁷ wynika, że prowadzone w zakładach karnych i aresztach śledczych programy resocjalizacyjne sprzyjające społecznej readaptacji skazanych okazały się mało skuteczne. Nieskuteczność, jak oceniono, w znacznym stopniu wynikała z niedostosowania programów do indywidualnych potrzeb skazanych. Wskazano także na niedostateczny poziom

²⁴ Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego SW z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresu czynności funkcjonariuszy i pracowników oddziałów penitencjarnych i terapeutycznych oddziałów penitencjarnych, www.cossw.pl/file/redir.php?idd=5752 (dostęp: 24.08.2016).

²⁵ MS CZSW, Miesięczna informacja statystyczna sierpień 2016 r. www.sw.gov.pl/Data/Files/001056rwis/sierpien_2016.pdf.

²⁶ MS CZSW, Roczna informacja statystyczna za rok 2015, www.sw.gov.pl/Data/Files/001c169/idz/rok-2015.pdf (dostęp: 26.08.2016).

²⁷ Raport o readaptacji społecznej skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności. Informacja o wynikach kontroli NIK, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego KPB-4101-006-00/2014, www.nik-p-14-044-readaptacja-skazanych.pdf (dostęp: 26.08.2016), s. 10–33. Zob. także A. Majcherczyk, *Programy i implementacja programów resocjalizacji*, [w:] *Polski system penitencjarny. Ujęcie integralno-kulturowe*, red. P. Szczepaniak, Warszawa 2013, s. 195–209.

przygotowania wychowawców i psychologów do realizacji zadań. Większość ocenianych programów zawierała elementy formalne pod kątem zgodności z wytycznymi zarządzenia. Programy jednak były ubogie w treści merytoryczne. Nie wykorzystano w nich współczesnych technik metodycznych ukierunkowanych na pracę ze skazanymi, brakowało prawidłowych ocen, sposobu i narzędzi pomiaru efektywności. W ocenie kontrolujących najslabszy punkt programu to ewaluacja przeprowadzonych interwencji. Realizowane projekty oceniono w większości jako raczej programy sprzyjające konstruowaniu spędzania czasu podczas pobytu w zakładzie karnym.

Patrząc na wyniki tych badań i dane dotyczące oddziaływań penitencjarnych, można zadać pytanie, gdzie należy szukać przyczyn takiego stanu? Wydaje się, że jest ich wiele. Tworząc dla skazanego ofertę oddziaływań, należy zdiagnozować czynniki ryzyka powrotu do przestępstwa — przede wszystkim czynniki o charakterze dynamicznym (na przykład uzależnienie od alkoholu, narkotyków, relacje rodzinne, sposób spędzania wolnego czasu czy postawy antyspołeczne), a więc te, które mogą się zmienić pod wpływem oddziaływań korekcyjnych. Przy opracowywaniu programu niemniej istotne jest uwzględnienie właściwości i możliwości intelektualnych skazanego i dostosowanie do nich programu²⁸. Czy administracja zakładu karnego dysponuje niezbędnymi informacjami o skazanym, jego deficytach, a szczególnie tych, które stanowiły przyczynę popełnienia przestępstwa, i potrzebach? Administracja zakładu karnego otrzymuje z sądu informacje dotyczące osoby skazanego. Dotyczą one uprzedniej karalności, informacji pozwalających na identyfikację skazanego, odpisów orzeczeń lekarskich i psychologicznych, w tym stwierdzonych uzależnień oraz informacji odnośnie do popełnienia przestępstwa określonego w art. 197–203 k.k. w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. Dyrektor zakładu karnego, gdy wyrok jest prawomocny, może wnioskować o akta sądowe (art. 11 § 2 k.k.w.). Dane o osobie sprawcy kompletowane są ze względu na potrzeby orzeczenia o winie i wymiaru kary, a nie koncentrują się na osobowości skazanego i deficytach, które stanowiły przyczynę wejścia na drogę przestępczą. Tak więc niezbędne są wnikliwe badania osobopoznawcze z zaangażowaniem nie tylko wychowawców, lecz także pedagogów i psychologów oraz wykorzystanie dobrze przeprowadzonego wywiadu środowiskowego.

I tu powstaje kolejny problem. Z przytoczonego raportu NIK wynika, że wychowawcy i pedagodzy skarżą się na zbyt liczne grupy wychowawcze²⁹. W ocenie większości wychowawców maksymalna grupa wychowawcza to trzydziestu skazanych, a w praktyce są to grupy znacznie liczniejsze, gdyż wynoszące nawet

²⁸ Zob. więcej na temat zasad skutecznych interwencji korekcyjnych B. Stańdo-Kawecka, *Ruch What works i „nowa resocjalizacja” — nowa perspektywa w polityce karne?*, [w:] *Węzłowe problemy prawa karnego...*, s. 902–907. Zob. także *eadem*, *Ograniczanie recydywy...*, s. 1034–1036.

²⁹ Raport o readaptacji społecznej skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności, s. 40.

około pięćdziesięciu skazanych³⁰. Godzi się zauważyć, iż wśród krajów europejskich Polska należy do krajów o najwyższym obciążeniu pracowników zakładów karnych. W naszym kraju, a także na Litwie i w Czechach, na jednego pracownika zakładu karnego przypada około trzech więźniów, podczas gdy w Norwegii, Holandii, Szwecji Danii nieco więcej niż jeden więzień³¹.

Jednym z powodów takiego obciążenia wychowawców jest liczna populacja skazanych odbywających karę pozbawienia wolności. W drugim kwartale 2016 r. 61 934 skazanych odbywało prawomocnie orzeczoną karę pozbawienia wolności. W tej populacji 35 721 osób to skazani odbywający karę pozbawienia wolności nieprzekraczającą 2 lat (57,68%). Czy wszyscy powinni znaleźć się w zakładzie karnym? Można zaryzykować twierdzenie, że kara pozbawienia wolności nadal jest podstawowym instrumentem polityki karnej, a zasada *ultima ratio* kary pozbawienia wolności w przypadku drobnej i średniej przestępczości pozostaje tylko w sferze regulacji kodeksowej. Ze względu na koszty materialne i społeczne właściwsze byłoby, gdyby przynajmniej znaczna część tych skazanych wykonywała prace społecznie użyteczne w społeczności lokalnej.

Mówiąc o celach wykonywania kary pozbawienia wolności, nie można pominąć art. 73 k.k.w., z którego wynika, że jej zadaniem jest ochrona społeczeństwa przed przestępczością przez utrzymanie w zakładzie karnym dyscypliny i porządku. Cel izolacyjno-zapobiegawczy, jak podkreśla się w doktrynie³², jest „szczególnie istotny w dobie ograniczenia stosowania kary pozbawienia wolności do sprawców najcięższych przestępstw i najbardziej zdemoralizowanych, najmniej rokujących na prowadzenie życia bez wchodzenia w konflikt z prawem”. Oczywiście nie może zapominać o tak zwanych skazanych niebezpiecznych, w przypadku których ochrona społeczeństwa ma priorytet — w pewnym okresie odbywania kary — przed oddziaływaniami wychowawczymi.

Objectives of enforcement of the penalty of imprisonment — a few reflections

Summary

Numerous dysfunctions of penitentiary isolation, identified in the course of more than 200 years of application of the penalty of imprisonment, demonstrate that prisons do not improve people and do not make them more pro-social than they had been before they started serving their sentences. The crisis of penal policy based on extensive use of the penalty of imprisonment

³⁰ Zob. więcej A. Nawój-Śleszyński, *Przeludnienie więzień w Polsce — przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013, s. 179–182.

³¹ A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce 5*, Warszawa 2015, s. 224.

³² T. Kalisz, *Kara pozbawienia wolności w perspektywie rozważań penologicznych i psychologicznych*, [w:] *Pozbawienie wolności — funkcje i koszty...*, s. 290.

makes it necessary to expand the catalog of penal measures that do not involve any restriction of liberty and to limit the extent of application of the penalty of imprisonment to only the most serious crimes that constitute a grave threat to society. The authors of the Polish Penal Code of 1997, following the *ultima ratio* principle in the case of the penalty of imprisonment in the case of petty crimes and crimes of medium gravity, provided an extensive range of possibilities in the selection of the penal-law responses to such crimes. As a result, the penalty of imprisonment should be restricted mostly to perpetrators of acts that are very harmful to society. Given the fact that their sentences are several or even over ten years long, the question about the objectives of enforcement of the penalty of imprisonment is still to be answered.

Keywords: penalty of imprisonment, programmed influence system, penitentiary influence, rehabilitation programs.